

A demokrácia folytonossága

A tudományos szocializmus és az utópikus szocialista áramlatok között óriási elméleti távolság, igazi episztemikus szakadás van. Ez az elhatárolás a tudomány és a szónak Gramsci-i értelmében vett köznapi gondolkodás különbségének felel meg. Bár legújabb könyvében*, amely a tudományos szocializmus körébe tartozó tanulmányait öleli fel, Radu Florian nem utal erre a különbségre, mi fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a tudomány és az utópia viszonya nem csak történelmi jellegű, olyan értelemben, hogy a tudományos elméletet történelmileg többé-kevésbé tudománytalan utópikus elképzelések előznék meg. A különbség természetesen minőségi értelemben is fennáll: a tudományos szocializmus — bizonyos történelmi helyzetekben ideológiailag szükségszerűen (pedagógiai szempontokból is) leegyszerűsített — elmélete a politikai köztudatban utópikus képzeteket szül, amelyek aztán egy dogmatizált politikai gyakorlat elméleti megalapozóivá válnak. Ilyen például az a — Radu Florian által is bírált — elképzelés, amely szerint a szocializmus fejlődése nem ismer jól elhatárolható, hosszabb időre kiterjedő történelmi szakaszokat, hanem a szocializmus csupán a tőkés társadalomról a kommunizmusra való rö-

vid átmeneti időszak lenne. Az ilyen és hasonló, a történelmi fejlődés és a társadalmi determinizmus törvényszerűségeivel ellentmondásba kerülő, az elmélet tudományosságát veszélyeztető elképzelések kiküszöbölése teszi szükségessé az elmélet tudományos tartalmának felfrissítését a társadalomtudományi kutatások legújabb eredményeivel.

A társadalmi determinizmusnak globális determinizmusként való kezelése a szerző elméleti munkásságának kiemelkedő gondolata, amelyet egyik előző könyvében (*Introducere in teoria marxistă a determinismului social*. Editura științifică și enciclopedică. Buc., 1979) rendszerelméleti alapon fejt ki, és a marxista társadalmi determinizmuselmélet hagyományos, eldogmatizált kategóriarendszerének kritikai lebontására alkalmaz.

A globális determinizmus fogalma a rendszerelmélet eredményeit értékessíti társadalmi téren, és lehetővé teszi egy olyan gyakorlatilag is funkcionális determinizmuselmélet kidolgozását, amely tudományos igényű képet nyújthat a jelenkori társadalmak mozgását, fejlődési irányait meghatározó fő erővonalakról. Ezért jelenlegi könyve úgy is tekinthető, mint egy előzetesen kidolgozott elméleti konstrukció konkrét társadalmi jelenségekre való alkalmazásának kísérlete, amelynek elméleti következtetései új

* Radu Florian: *Procese sociale contemporane*. Editura politică. Buc., 1980.

megvilágításba helyezik a tudományos szocializmus egész rendszerét.

A globális determinizmus fogalma a globális társadalmi rendszer fogalmára épül. A szerző felfogásában a társadalom (mint egész) olyan rendszer, amely specializált viszonyok alegységeiből tevődik össze, és önszabályozásra, valamint a természeti környezetével való viszonyának szabályozására képes. Rendszerjellege az alegységek kölcsönhatásából, kölcsönös kiegészítéséből adódik, amelyek a totalitás működését és fejlődését biztosítják. Az egyes alegységek is belső önszabályozó funkcióval rendelkeznek, s ugyanakkor alá vannak rendelve az egész szabályozó eszközeinek, ezért *részrendszereknek* tekinthetők. A rendszer fogalmához szükségszerűen társul a *struktúra* és a *funkció* fogalma. A struktúra azoknak a viszonyoknak a hálózata, amelyek bizonyos keretek között változatlanok, vagyis ugyanazon viszonyban maradnak a rendszer egészével. A változatlanosság itt nem azonos a statikussal, hanem a rendszer stabilitására, egyensúlyállapotára utal. Az egyensúlyon belül a rendszer dinamikus egész, vagyis változatlan struktúrája minden alegységének jól meghatározott optimális működéséből adódik. A társadalmi részrendszerek funkcionalitását az biztosítja, hogy meghatározott emberi érdekeket és szükségleteket elégítenek ki. A globális rendszerként felfogott társadalom tanulmányozása a tudományos szocializmus számára jelentős módszertani következményekkel jár. Hozzásegít az olyan módszertani torzítások, elégtelenségek kiküszöböléséhez, amelyek alapján a társadalom bizonyos területeinek meghatározó szerepét elhanyagolták, s a társadalmi determinizmust egyik (bár fő) vonatkozására, a gazdasági meghatározottságra szűkítették le. A globális determináció ugyanis nem tételez meghatározottsági hierarchiát az egyes elemek között, ugyanakkor nem tagadja bizonyos alrendszerek (például a gazdaság) kiemelkedő, meghatározó szerepét.

A tudományos szocializmus fontos módszertani követelménye a társadalmi rendszerek szinkroniájának és diakroniájának megkülönböztetése. A szerző utal arra, hogy a legtöbb módszertani hiba abból származik, hogy a szinkronia törvényeit azonosítják az egyes társadalmak globális determinizmusával, s ez utóbbit a történelmi fejlődés egyetemes meghatározottságával. A rendszer szinkroniája azonban a struktúrán belül a különböző alegységek funkcionalitására vonatkozik, vagyis a rendszer jelen idejének dinamikájára, amelyből egyensúlyállapota vagy egyensúlyhiánya származik. Florian kimutatja, hogy Marx gazdaságelméletében implicite utal a gazdasági rendszer

egyensúlyállapotára, s később Buharin tárgyalja részletesebben a természet és a társadalom, illetve a társadalom elemei közötti egyensúly problémáját. A polgári szociológiában V. Pareto és G. Bouthoul ad — a marxizmus felfogásától eltérő — meghatározást a társadalmi rendszerek egyensúlyállapotára.

A szerző felfogása szerint a társadalmi rendszerek egyensúlyállapotát a rendszerek belső szabályozó és önszabályozó viszonyai biztosítják, amelyek lehetővé teszik a felmerülő működési zavarok és válsághelyzetek túlhaladását. Ezzel szemben az egyensúlyvesztés a részleges (egyres esetekben visszafordítható) válságok, illetve az általános válság formájában nyilvánul meg, amely a lehetőségek kimerülését jelzi.

A diakronikus elemzés feladata feltárni a rendszer változatlan struktúrája és fejlődési iránya közötti összefüggést. A szinkronikus elemzéssel szemben, amely a rendszer fennmaradási körülményeit tisztázza, a diakronia a rendszer szerkezetében és működésében bekövetkező változások, módosulások, fejlődési tendenciák okait, mozgását, irányát tanulmányozza. A fejlődés forrását a globális rendszer, valamint az egyes részrendszerek belső ellentmondásaiban jelöli meg, s kimutatja magának a fejlődési folyamatnak a belső ellentmondásosságát. A rendszer mozgása viszonylag jól megkülönböztethető fokozatok láncolata, amelyek mindenike az előzőek szintézise, s mindaddig a globális társadalmi rendszer evolúciójának megnyilvánulása, amíg ez a folyamat a rendszer keretei között marad. Az evolutív mozgás azonban ellentmondásos: az egyensúlyállapot fenntartására irányuló tendenciák összeadódnak benne az egyensúlybomlasztó, a rendszer kereteinek szétfőréseire irányuló törekvésekkel. Ez az ellentmondás vezet el egy új rendszerre való minőségi átmenethez. Ezért a társadalmi diakronia elemzése a rendszer mozgási irányát, a történelmi fejlődés általános törvényét jelzi, s ezen alapul a tudományos szocializmusnak egy másik módszertani pozitívuma: a társadalmi rendszerek jövőbeni megnyilvánulási formáinak előrelátása a társadalmi determinizmus ismerete alapján.

A továbbiakban a szerző a jelenkori kapitalizmus szerkezetének és mozgási folyamatainak részleteselemzésébe bocsátkozik, konkrét anyagon is bemutatva-alkalmazva a fentebb vázolt elméleti modellt. Elemzi a jelenkori kapitalizmus bizonyos válságtüneteit, például az államnak a gazdasági életbe történő beavatkozását, a gazdasági rendellenességek átpolitizálásának tendenciáját, valamint a szellemi kultúra heterogén mivoltát,

amelyre az jellemző, hogy nincs teljes mértékben alárendelve az uralkodó osztály érdekeinek. Ebben az összefüggésben az elidegenedés folyamata is a társadalom önszabályozó funkciójának visszaszában mutatkozik meg, vagyis abban, hogy az emberi tevékenységhez kötődő legfontosabb folyamatok kikerülnek a társadalmi szabályozás és önszabályozás mechanizmusának hatóköréből, s adott körülmények között a társadalom stabilitását és egyensúlyállapotát mélyen romboló jelenségeké válnak.

A könyv további fejezeteiben a szerző a szocialista forradalom feltételeit elemzi: kimutatja, hogy a szocialista forradalom klasszikus elméletei a gyengén fejlett polgári társadalmak talaján kidolgozott fogalmakat, eszméket forgalmaznak, és általában aláértékelik a képviselői demokráciák szerepét és lehetőségeit az új társadalmi rendszerre való átérés folyamatában. A XX. század második felében új elemek jelennek meg a szocialista forradalom elméletében, új szemszögből közelítjük meg és értékeljük a szocialista forradalom kirobbanásának és győzelmének feltételeit. A szempontváltásra a forradalmi stratégiák diverzifikálódása jellemző, olyan stratégiák kidolgozása, amelyek figyelembe veszik a fejlett tőkés országok demokratikus hagyományait. A munkásosztály egyre inkább abban érdekelt, hogy a tőkés társadalom általános válságát demokratikus úton lépjük túl, egy olyan alternatívában, amely elkerülhetővé teszi a gazdasági, politikai és katonai katasztrófák halmozódását. Ezért a szocialista forradalom hosszadalmas strukturális és funkcionális átalakulások folyamata, amely megváltoztatja a társadalmi-politikai viszonyokat, megalapozza az újító társadalmi csoportok és osztályok hegemoniáját.

A szerző külön kitér a szocialista demokrácia és a politikai vezetés lényegi összefüggéseire. Kimutatja, hogy a létrejött szocialista társadalmakban milyen társadalmi rendelkezésekhez és elidegenedéshez vezethet, ha a társadalmi változások szubjektumai és következményeinek viselői nem vesznek részt az opciók és a döntések kidolgozásában, ha nem nyilváníthatják ki kellőképpen akaratukat. Ahhoz, hogy a vezetés a szocializmusban se legyen technokratikus jellegű, fontos a gazdasági döntéshozatal demokratizálása. A szerző utal arra, hogy a szocialista politikai rendszer elméleti kérdései sokáig klasszikus tételek ismételtetésére redukálódtak, az egyszerű tapasztalat kanonizálására, amely nem rendelkezett minden szempontból az egyetemes érvényesség attribútumaival. Ez annál inkább fontos kérdés, mivel a politikai rendszer a szocialista társadalomnak

olyan autonóm részrendszere, amelynek megszervezése és működése egészében meghatározza a társadalom funkcionalitását, s ezért közvetlenül összefügg az új típusú szocialista viszonyok demokratikus tartalmával. Ilyen értelemben a munkásosztály vezető szerepe a szocialista társadalomban és államban nem jelent egyúttal kiváltságos helyzet, a szövetséges társadalmi osztályok és csoportok fölötti uralmat. A szocialista demokrácia a politikai viszonyoknak egy bizonyos funkcionalitását jelenti, amely társadalmi önkormányzatot feltételez, az összes osztályok és rétegek részvételét nemcsak a végrehajtásban, hanem a döntéshozatalban is. A szerző itt Valter Romant idézi, aki szerint a szocialista demokrácia a hatalom társadalmi ellenőrzését („ellenhatalom”) jelenti, az ellenőrzés pedig magában foglalja a képviselőiség módját és fokát. A szocialista demokrácia ilyen értelemben az előző demokráciák normáit és formáit folytatja, új tartalmakkal gazdagítva ezeket. Ezt a folytonosságot azonban a szocializmus építésének eddigi szakaszaiban sok esetben elhanyagolták vagy aláértékelték.

A szocialista demokrácia a kommunista párt vezető szerepére is kiterjed. A párt vezető szerepe akkor ténylegesen demokratikus, ha nem válik erőltetett, kényszerített, kívülről diktált tényezővé, hanem a társadalmi osztályokkal és csoportokkal való szövetségen alapuló együttműködésben nyilvánul meg. Ez feltételezi az állandó dialógust az összes társadalmi rétegekkel, valamint a bürokratizmus s a formalizmus kiküszöbölését, amelyek eltűlése adott körülmények között az elidegenedés forrásává válhat. A politikai döntés csak annyiban járulhat hozzá az elidegenedés megszüntetéséhez, amennyiben *humanizálja* az objektív szükségszerűség minden megnyilvánulását.

A könyv utolsó fejezetében a szerző a társadalom és egyén viszonyának elemzésére tér ki a szocializmus körülményei között. Ilyen szempontból a fő hangsúly az egyéneknek a szocialista társadalomba való integrációjára tevődik, amely egy autentikus társadalmi szerződés létrejöttében egy új típusú társadalmi funkcionalitásként valósulhat meg. A szocializmus természetéből adódóan nincs antagonizmus a társadalom egésze és az egyes társadalmi csoportok között, de szó lehet a társadalomba kellőképpen nem integrált egyénekről vagy ezek csoportosulásairól. Ez a probléma nagyobb figyelmet követel az elidegenedés elméletének, amely a szocializmus körülményei között stratégiaileg így fogalmazható meg: nem elég az elidegenedés okait megszüntetni, hanem az egyénre való kihatásait is fel

kell számolni. Ez együtt jár a társadalom és annak intézményrendszere egyénfölöttségének, szakralizációjának meghaladásával, a társadalmi érdekek és intézmények teljes érvényű humanizálásával. Csak így nyerhet valóságos tartalmat a mindmáig utópikusnak tűnő kanti megfogalmazás, amely szerint az ember önmagában cél. Ezt így fordíthatnók le a gyakorlat nyelvére: a társadalom van az emberért, nem az ember a társadalomért.

A szocialista társadalom rendszerfelfogása kimutatja: a szocialista társadalom megvalósítása feltételezi, hogy — egységes autonóm rendszerré szerveződve — minden vonatkozásban túlhaladja az előző társadalmak történelmi korlátait. Ezzel olyan perspektívát nyit az emberiség számára, amely a megvalósult humanizmus és szabadság reményének forrásává válhat.

Veress Károly